

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

DOI: 10.67227

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 6

2026

O‘ZBEK MEDIADISKURSIDA FONETIK ASSIMILYATSIYA VA DISSIMILYATSIYANING LINGVOEKOLOGIK TALQINI

Shahlo Naralieva Djamalovna

Jumabek Tashenev University, (PhD) markaz rahbari

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek mediadiskursida kuzatilayotgan fonetik assimilyatsiya va dissimilyatsiya hodisalari lingvoekologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ommaviy axborot vositalari, internet nashrlari, televideniye, radio hamda ijtimoiy tarmoqlarda qo‘llanilayotgan til birliklarining fonetik xususiyatlari o‘rganiladi. Assimilyatsiya va dissimilyatsiya jarayonlarining adabiy til me‘yorlariga ta’siri, ularning nutq madaniyati hamda kommunikativ samaradorlikdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, mediadiskursda uchraydigan noekologik fonetik holatlar, talaffuz me‘yorlaridan chekinishlar va ularning yuzaga kelish omillari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari o‘zbek mediamakonida sog‘lom til muhitini shakllantirish, fonetik me‘yorlarni mustahkamlash va nutq madaniyatini yuksaltirishda lingvoekologik yondashuvning muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: mediadiskurs, fonetik assimilyatsiya, fonetik dissimilyatsiya, lingvoekologiya, nutq madaniyati, talaffuz me‘yorlari, fonetik o‘zgarishlar, adabiy til, kommunikativ madaniyat, ommaviy axborot vositalari.

ЛИНГВОЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФОНЕТИЧЕСКОЙ АССИМИЛЯЦИИ И ДИССИМИЛЯЦИИ В УЗБЕКСКОМ МЕДИАДИСКУРСЕ

Шахло Наралиева Джамаловна

Jumabek Tashenev University, (PhD) руководитель центра

Аннотация

В данной статье явления фонетической ассимиляции и диссимилиации, наблюдаемые в узбекском медиадискурсе, анализируются с лингвоэкологической точки зрения. В исследовании рассматриваются фонетические особенности языковых единиц, используемых в средствах массовой информации, интернет-изданиях, на телевидении, радио и в социальных сетях. Освещается влияние процессов ассимиляции и диссимилиации на нормы литературного языка, а также их роль в культуре речи и коммуникативной эффективности. Кроме того, анализируются неэкологические фонетические явления, встречающиеся в медиадискурсе, отклонения от орфоэпических норм и факторы, способствующие их возникновению. Результаты исследования показывают, что лингвоэкологический подход имеет важное значение для формирования здоровой языковой среды в узбекском медиапространстве, укрепления фонетических норм и повышения культуры речи.

Ключевые слова: медиадискурс, фонетическая ассимиляция, фонетическая диссимилиация, лингвоэкология, культура речи, орфоэпические нормы, фонетические изменения, литературный язык, коммуникативная культура, средства массовой информации.

A LINGUO-ECOLOGICAL INTERPRETATION OF PHONETIC ASSIMILATION AND DISSIMILATION IN UZBEK MEDIA DISCOURSE

Shahlo Naralieva Djamalovna

Jumabek Tashenev University, (PhD) Head of the Center

Abstract

This article analyzes the phenomena of phonetic assimilation and dissimilation observed in Uzbek media discourse from a linguo-ecological perspective. The study examines the phonetic characteristics of linguistic units used in mass media, online publications, television, radio, and social networks. It highlights the influence of assimilation and dissimilation processes on the norms of the literary language, as well as their role in speech culture and communicative effectiveness. In addition, the article investigates non-ecological phonetic phenomena occurring in media discourse, deviations from orthoepic norms, and the factors contributing to their emergence. The findings demonstrate that a linguo-ecological approach plays a significant role in fostering a healthy linguistic environment in the Uzbek media space, strengthening phonetic norms, and enhancing speech culture.

Keywords: media discourse, phonetic assimilation, phonetic dissimilation, linguo-ecology,

speech culture, orthoepic norms, phonetic changes, literary language, communicative culture, mass media.

Ma'lumki, til – bu doimiy harakatda bo'lgan, o'zgaruvchan va moslashuvchan tizimdir. Uning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri fonologiya, ya'ni tovushlar tizimi hisoblanadi. Tovushlar nutqda bir-biriga ta'sir etadi va bu ta'sir natijasida turli fonologik o'zgarishlar yuzaga keladi. Bunday o'zgarishlar ichida assimilyatsiya (moslashish) va dissimilyatsiya (farqlanish) hodisalari alohida ahamiyatga ega.

O'zbek tili va unga yaqin boshqa turkiy tillar misolida fonologik hodisalar o'rganildi. Tovushlarning o'zgarish sabablari turli fonetik muhitlardagi misollar orqali tahlil qilindi. Asosiy tahlil obyektlari quyidagilar:

- Assimilyatsiya (progressiv, regressiv, o'zaro)
- Dissimilyatsiya (nutqiy va tarixiy holatlar)
- Tovush o'zgarishlarining morfemalarga ta'siri

O'rganilgan misollar adabiy til, og'zaki nutq va tarixiy til materiallaridan tanlandi. Fonologik o'zgarishlar – bu tovushlarning talaffuz jarayonida o'zgarishga uchrashi, o'z shakli va xossalarini o'zgartirish hodisasidir. Bu o'zgarishlar ko'pincha nutqning tezligi, so'zlar orasidagi fonetik muhit yoki tarixiy taraqqiyot sababli yuzaga keladi. Ular nutqni qulay, oson va ravon talaffuz qilishga xizmat qiladi.

Assimilyatsiya – bu nutq tovushlari qator kelganda ba'zan bir-biriga ta'sir qilib, birining ikkinchisini o'ziga moslashtirish hodisasidir. Uning progressiv va regressiv assimilyatsiya kabi ikki turi mavjud. Agar oldingi tovush keyingi tovushni o'ziga o'xshatsa, moslashtirsa, progressiv assimilyatsiya yuz beradi: (ket+di=ketti, ayt+di=aytti, ot+dan=ottan, yurak+ga=yurakka). Keyingi tovush oldingi tovushga ta'sir qilib, uni o'ziga o'xshatsa, moslashtirsa, regressiv assimilyatsiya yuz beradi: (yigit+cha=yigichcha, yoz+sin=yossin, uch+som=ussom, tuz+sin=tussin). Rus tilida “отдать” so'zi [аддать] tarzida talaffuz etiladi. Bu ham regressiv assimilyatsiyaga misol bo'ladi. Regressiv assimilyatsiya, odatda, progressiv assimilyatsiyaga nisbatan nutqda kamroq uchraydi. Chunki assimilyatsiyaning bu turida keyingi tovush oldingi tovushni o'ziga moslashtiradi. Demak, talaffuz jarayoni boshlanmasdan avval so'zning talaffuz xususiyatlari haqidagi tasavvur ham hosil bo'lmog'i lozim [1].

Ekologik diskursda assimilyatsiya tovush assimilyatsiyasining fonologik jarayoni sifatida emas, balki xorijiy til elementlarining (o'zlashma so'zlarning) ko'pincha ijtimoiy, madaniy va ekologik omillar ta'siri ostida **qabul qiluvchi tilga** moslashishi sifatida qaraladi. Ekologik kontekstda bu odamlar va tabiat o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tavsiflovchi yangi atamalarni o'zlashtirish va ularning lingvistik dunyoqarashga integratsiyalashuvi bilan bog'liq.

Lingvoekologik nuqtai nazar yangi ekologik atamalarining tilga qanday kirib borishini hamda fonetik, morfologik va semantik assimilyatsiyaga uchrashini o'rganadi. Yangi ekologik o'zlashma so'zlar (masalan, onlayn hamjamiyatlarda) ko'pincha asl sinonimlari bilan raqobatlashadi. Lingvoekologiya o'zlashma so'zlardan foydalanish motivatsiyasini va ularning semantik assimilyatsiyasi qanday sodir bo'lishini tahlil qiladi.

Shu bilan bir qatorda, assimilyatsiya yangi atamalarining ona tilida so'zlashuvchilar ongiga singib ketishiga yordam beradigan semantik komponentlarni o'z ichiga oladi, bu esa zamonaviy ekologik voqelikni tasvirlaydi. Umuman, ekologik diskurs faol nominatsiya jarayonlari va ekologik lug'atning amal qilishi sodir bo'ladigan o'zini o'zi ta'minlovchi soha sifatida o'rganiladi.

Shunday qilib, ekolingvistikada assimilyatsiya – bu tilning yangi ekologik tushunchalarni “assimilyatsiya qilish”, ya'ni moslashtirish mexanizmi bo'lib, ularni o'z ekotizimining bir qismiga aylantiradi.

Dissimilyatsiyada og'zaki nutqda tovushlar doimo bir-biriga o'xshamasdan, ba'zan buning aksi ham kuzatiladi. Ayrim hollarda talaffuzda ikki o'xshash tovush bir joyda yoki bir so'z tarkibida kelganda, ulardan biri noo'xshash tovushga aylanadi. Bunday hodisa assimilyatsiya kabi progressiv va regressiv bo'ladi. Keyingi tovush noo'xshash tovushga aylansa, progressiv dissimilyatsiya yuz beradi: zarar–zaral, zarur–zaril, birorta–bironta, muyassar–muyastar, kissa–kista kabi. Oldingi tovush o'zgarsa, regressiv dissimilyatsiya yuz beradi: malol–malor, koridor–kalidor, ittifoq–intifoq kabilar [2].

Dissimilyatsiya tilning ravonligi va aniqligini saqlashga xizmat qiladi. Bu hodisa ko'pincha bir so'z ichida ikki o'xshash tovushni ajratish, ularning talaffuzini aniqroq qilish maqsadida yuz beradi. Biroq ekologik diskursda dissimilyatsiya murakkab atama bo'lib, uni ikki xil nuqtai nazardan ko'rib chiqish mumkin: biologik (metabolik jarayon sifatida) va sotsiolingvistik (ajralish yoki qarama-qarshilik jarayoni sifatida) [3].

1. Biokimyoviy jihat.

Ekologik diskursda, ayniqsa, ilmiy va ommabop-ilmiy munozaralarda dissimilyatsiya (sinonimi:

katabolizm) murakkab organik moddalarni sodda moddalarga parchalaydigan va energiya ajralib chiqadigan jarayonlar majmui sifatida ta'riflanadi. Dissimilyatsiya jarayonlari (nafas olish, fermentatsiya) moddalar aylanishida muhim rol o'ynab, organik moddalarning parchalanishini va elementlarning ekotizimga qaytishini ta'minlaydi.

2. Diskursiv jihat (Ekologivistika).

Ekologivistika va atrof-muhitga oid diskursni ommaviy axborot vositalari (OAV) miqyosida o'rganishda "dissimilyatsiya" ma'nolarni farqlash, ajratish yoki qarama-qarshi qo'yish jarayoni sifatida tushunilishi mumkin. Ekologik diskurs ko'pincha "odamlar va tabiat", "sanoat rivojlanishi va resurslarni tejash", "ekologik faollik va korporativ mas'uliyatsizlik" kabi dixotomiyalarga asoslanadi.

Media diskursi ekologik tahdidlarni idrok etishni o'zgartirish uchun evfemizmlar va baholash tilidan faol foydalanadi, bu esa atrof-muhitning haqiqiy holati bilan uning ommaviy axborot vositalarida aks ettirilishi o'rtasida dissimilyatsiyani keltirib chiqaradi.

3. Ekologik fikrlash va dissimilyatsiya.

Zamonaviy ekologik diskurs odamlardan ekotizimga ta'sirini tan olishni talab qilib, yangi axloqiy mulohazani shakllantirmoqda. Bu yerda dissimilyatsiya ongli iste'molni ongsiz iste'moldan ajratish sifatida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, agar biokimyoviy dissimilyatsiya tabiatda energiya almashinuvini ta'minlansa, diskursiv dissimilyatsiya ommaviy axborot vositalarida ustuvorliklarni belgilashga, nizolarni aniqlashga va ekologik jihatdan zararli xatti-harakatlarni xavfsiz xatti-harakatlar bilan taqqoslash orqali ekologik xabardorlikni shakllantirishga yordam beradi.

Umuman, assimilyatsiya va dissimilyatsiya kabi fonologik o'zgarishlar turli omillar natijasida sodir bo'ladi:

- Artikulyatsion qulaylik – talaffuzni yengillashtirish uchun.
- Nutq tezligi – tez gaplashishda tovushlar ta'sirga uchraydi.
- Fonetik muhit – tovushning oldi yoki orqasidagi tovush bilan uyg'unlashuvi.
- Tarixiy rivojlanish – til vaqt o'tishi bilan soddalashadi yoki murakkablashadi [4].

Bundan tashqari, assimilyatsiya va dissimilyatsiya tilning fonetik tizimini shakllantirishda, yangi so'zlarning paydo bo'lishida va nutq madaniyatining rivojida muhim rol o'ynaydi. Assimilyatsiya orqali so'zlar talaffuzi yengillashtiradi, dissimilyatsiya orqali esa tovushlar farqlanib, so'zlar aniqroq eshitiladi. Masalan, o'zbek tilidagi "qo'sh+chi" → "qo'shchi" (assimilyatsiyalashgan shakl) yoki "dard+mand" → "darmand" (tarixiy assimilyatsiya) bu o'zgarishlarning hayotiy misollaridir. Bu holatlar fonetik moslashuv natijasida yuz beradi va so'zning talaffuzini soddalashtiradi. Bu esa fonologik o'zgarishlarning nafaqat tovush darajasida, balki morfologik tizimga ham ta'sir ko'rsatishini izohlaydi.

Fonologik o'zgarishlar til fonetikasi va fonologiyasida muhim o'rin tutadi. Assimilyatsiya va dissimilyatsiya hodisalari nafaqat nutqni yengillashtiradi, balki tilning tarixiy va morfologik rivojiga ham xizmat qiladi [5]. Tilshunoslikda bu hodisalarni chuqur o'rganish orqali tilning ichki qonuniyatlarini anglash mumkin bo'ladi. Tadqiqot natijasida shuni aytish mumkinki, fonologik o'zgarishlar tilning rivojlanishida, nutq madaniyatining shakllanishida va so'z tuzilmasining o'zgarishida muhim rol o'ynaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, tilimizdagi fonetik birliklar tarkibidagi o'zgarishlarning aniq bir chegarasi qo'yilmagan. O'zbek tilida ekologik diskursdagi fonologik o'zgarishlar tahlili esa tilimizdagi ichki fonetik qonuniyatlarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Bundan tashqari, orfoepik va orfografik tabiatga oid fonetik xilma-xillikning o'ziga xos pozitsion va kombinator o'zgarishlar doirasida aniq nazariyalar ishlab chiqilishi tilshunoslikda amaliy yondashuvlarga keng yo'l ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abuzalova M., Yo'ldosheva D. Tilshunoslikka kirish: o'quv qo'llanma. – T.: Universitet, 2005. – B. 28.
2. Nabyeva D.A., Zokirova H.R. O'zbek tili fonetikasi: o'quv-uslubiy qo'llanma. – Andijon, 2016. – B. 5–6.
3. Umurqulov B. O'zbek badiiy nasrining lingvo-uslubiy shakllanish asoslari: Filol. fan. dok. ... diss. avtoref. – T., 2020. – B. 18.
4. Eshmo'minov A. O'zbek tili milliy korpusining sinonimlar bazasi: Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Qarshi, 2019. – B. 114–115.
5. Bozorov O. O'zbek tilida gapning kommunikativ (aktual) tuzilishi: Filol. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Farg'ona, 2004. – B. 12.
6. Москальская О. И. Грамматика текста. – М.: Высшая школа, 1981. – С. 136.
7. Ziyouz kutubxonasi. www.ziyouz.com